

399

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ
ՍՈՒԷՏԻՈՅ
ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹԵՆՆԷՆ

Գրեց՝ Ե. ԿԱՐԻԿԵԱՆ

Բ Ա Ր Ի Ձ
1921

9(47-975)

29273.

G-32, Humphreys, G.

Ug. Ulip Uelipka blinui

U. Uupruppuzi:

5m.

Գրքի հարստ շեքով

Հրատարակումը «ԱՊԱԳԱՅ» Եւրամիսերի

ԹԻԻ 2

9(47.925)1

ԱՏՈՒԳԱՅ 1981

4-0

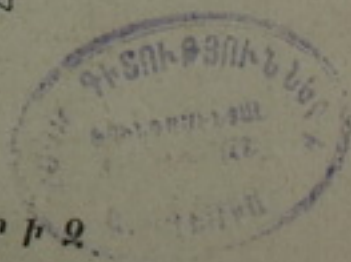
ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

ՍՈՒԷՏԻՈՅ

ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

Գրեց՝ Ե. ԿԱՐԻԿԵԱՆ

Բ Ա Ր Ի Ձ

1921

497 29273

A II 33457

2474

ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

ՍՈՒԷՏԻՈՅ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

Ա.

1895 ի վերջերն էին, Սասուն նահատակուած, Հայաստան արիւնով ներկուած, Զէյթուն անձնատուր եղած, մէկ խօսքով Հայ յեղափոխութիւնը յաղթուած ու արեան մէջ խեղդուած էր, առանց արդիւնքի: Դեռ կը մնար Սուէտիան, որու բարձունքներուն վրայ «Մահ կամ ազատութիւն» դրօշակը կը ծածանէր տխուր և տրտում:

Զէյթունէն զօրքերը կը քաշուէին մաս առ մաս, կուգային Սուէտիոյ դիմացը կազմելու իրենց բանակը ու կը նստէին սպառնական. օրէ օր վրաններուն թիւը կը ստուարանար, յարձակումը անխուսափելի էր:

Հնչակեան Նահանգային Վարչութիւնը, 14 հոգի, նիստ կը գումարէր ու կը քննէր կացութիւնը թէ՛ կարելի՞ էր յաղթել:

Ոչ մէկ յոյս կար դժբախտաբար յաղթելու: Բացի 11 հրացաններէ, մնացած զէնքերնին ամէնն ալ որսի հրացաններ էին: Ռազմանիւթը մէկ շարթուան հագիւ կը բաւէր եւ երեք ամսուան համար միայն ուտելիք կար:

Արտաքին օգնութի՞ւն, ատոր յոյսն ալ բոլորովին ջնջուած էր, աւա՛ղ:

Ատկէց աւելի խոշոր ցաւը կար. այն էր ժողովուրդի բաժանումը: Մէկ մասը, աւելի անփորձ եւ անհեռատես երիտասարդութիւնը, ազատութիւն կամ մահ կը գոչէր, միւս, մասը Հայաստանի եւ կիլիկիոյ զանազան քաղաքներուն կոտորածի սոսկումները աչքի առաջ ունենալով, կը նախատեսէր իրենն ալ ճակատագիրը, կը մտածէր իր ընտանիքն ու զաւակները եւ իրրեւ երկու չարեաց փոքրագոյնը, անձնատուութիւնը կը նախընտրէր:

կառավարութիւնը այս բաժանումը կը քաջալերէր: Երկու տարիէ ի վեր մեղմ քաղաքականութիւն մը բռնած էր դէպի Սուէտիոյ Հայութիւնը, յայտարարութիւն մը ըրած էր թէ՛ ո՛վ որ երթալ անձնատուր ըլլայ, անիկայ ներման արժանացած պիտի ըլլայ: Շատեր գացած էին բանակատեղին եւ պատիւներով ընդունուած էին ու թէ՛ով և օշարակներով պատուուած:

Կիլիկիոյ քաղաքական քօմիսիօնին նախագահը ըսած էր. « Հայերը իրարու ձեռքով ջարդել պիտի տամ », ու այդ դժոխային ծրագիրը օր ըստ օրէ կը զարգանար:

Ներման արժանացողները կը գրգռէին ժողովուրդը ընդդէմ յեղափոխութեան եւ կը յորդորէին հաւաքաբար երթալ անձնատուր ըլլալ: Յեղափոխական մասը այս բանը աւելի վտանգաւոր կը գտնէր, քան թէ ինքնապաշտպանութիւնը:

Երկու կողմն ալ իրենց արդար փաստերը ունէին, երկուքն ալ մըղւած էին ժողովուրդի կեանքի պաշտպանութեան բարի զգացումէն:

Բայց ոչ ոք գիտէր թէ ո՞րն է ուղիղը. ամէն մէկը իր համոզման վրայ կեցած, իրարու հետ կը բանավիճէին ու վէճը օր ըստ օրէ ծայրայեղ հանգամանք կ'առնէր:

Յեղափոխական վարչութիւնը այս ամէն վէճերէ գեր ի վեր, կը քննէր, կը կշռէր իրական պայմանները, եւ հետեւեալ եզրակացութեան կուգար.

Ա. Կոուելով չենք կրնար յաղթել.

Բ. Արտաքին օգնութիւն եւ միջամտութիւն չըլլար.

Գ. Մեր թափած արիւնը պարապի կ'երթայ, ինչպէս ցարդ թափուածները պարապի գացին:

Դ. Անճնատուութիւնը չարգիլեր արիւնահեղութիւնը, ինչպէս շատ մը քաղաքներու մէջ չարգիլեց:

Հապա ի՞նչ ընել... ոչ մէկ լուծում, ոչ մէկ ելք կար:

Գալով յեղափոխականներու ըսպանացող վտանգին, ոչ մէկ կասկած, ոչ մէկ վիճարանութիւն կար, ամէնն ալ համոզուած էին թէ իրենք յորսուած են վճռականապէս:

Միակ միջոցը որ կար իրենց ա-

զատուելուն, ան ալ փախուստն էր
եւ ունէին ատոր լայն ճամբաները:
Մարաշի եւ Ուրֆայի ընկերները
Աղէքսանդրէթ գացին, քաղաքացիի
հագուստ հագան, ամերիկեան հիւ-
պատոսարան մտան, անցազիրները
վիզէ ընել տուին եւ օր ցերեկով
նաւը նստան ու մեկնեցան:

Իրենք աւելի մօտ էին Աղէք-
սանդրէթի եւ միշտ լեռնալին ճանա-
պարհով յարաբերութեան մէջ էին:
Ամէն մէկերնին ամերիկեան ան-
ցազիրը իր ծոցը ունէր, բացի մէ-
կէն որ տեղացի էր, նա ալ շատ
պաշտպանութիւն կը վայելէր թէ՛
տեղացիներու մօտ եւ թէ՛ եւրոպա-
կան շրջանակներու մէջ, այնպէս որ
ապահով կրնար պահուիլ ու արտա-
սահման անցնիլ:

Իսկ ատկէց կարճ միջոցը ունէին,
նաւակ մը նստիլ Սուէտիոյ եզեր-
քէն մէկ իրիկուն եւ անցնիլ Կիպ-
րոս. արդէն նաւապետ մը ունէին որ
այդ ծառայութիւնը կ'ընէր, իրենց
ընկերները Կիպրոս կը տանէր բե-
րէր, ամէն ճամբորդութեան 10 ոս-
կի վարձք առնելով:

կը մնար միայն փախուստի որոշում տալ ու կեանքերնին ազատուած էր:

Բայց ի՞նչ պիտի ըլլար ժողովուրդը, եթէ իրենք փախէին: Ահա ամենուն ալ մտահոգութիւնը ատ էր:

«Եթէ Եւրոպա անցնինք ու իմանանք թէ այս ժողովուրդը, զոր մենք լեղափոխութեան մղած ենք, կոտորուեր է ու անոնց մանուկները գերի տարուեր են, ալ ի՞նչ քաղցրութիւն պիտի ունենայ մնացած կեանքը, որ պիտի ապրինք», կ'ըսէին:

Ամէնը միաձայնութեամբ որոշեցին մնալ ու ժողովուրդին ճակատագիրը բաժնել, կամ մեռնիլ անոնց հետ կամ ազատիլ միասին:

Փախուստը դատապարտուեցաւ իբրեւ վատութիւն մը եւ ա՛լ անոր վրայ խօսող չեղաւ:

Բ.

Չորս շաբաթ անցած էր, թուրք զինուորական պատրաստութիւնները աւարտած էին, ժողովրդի համախումբ անձնատուութեան ծրագիրը վիժած էր, ա՛լ բանակը պիտի քալէր, վերջին փորձ մըն ալ ըրաւ հրամանատարը:

Շատ քաղաքավարի եւ թրքական բոլոր կեղծաւորութիւնները պարունակող ազդարարութիւն մը զրկեց, Սուէտիոյ 5 գիւղերուն թաղական խորհուրդներուն ուղղեալ եւ յայտարարեց ո ը եկեղեցւոյ դռները փակցընեն զանոնք: Ասոր մի քանի կէտերը կը լիշեմ դեռ:

«Սուէտիոյ մեծաւորներու խորհուրդին (Այան Մէճլիսի) եւ հայ ժողովրդին:

«Դարերէ ի վեր Օսմանեան պետութիւնը հայ ժողովրդին հաւատարմութիւնը գնահատեր եւ զայն պաշտպաներ է, շնորհիւ այս բարւոք յարաբերութեանց զուք տէրութեան հովանաւորութիւնը վայելեր էք եւ խաղաղ ապրեր էք: Այս վերջին տարիները ձեր մէջ կարգ մը օ-

տարականներ մտան, եւ Վեհափառ Սուլթանին դէմ անհաւատարմութեան զաղափարներ տարածեցին:

«Ուստի բարձրագոյն հրամանով կուգամ ձեզի ազդարարել թէ այդ օտարականները խրատեցէք որ, զան մեր բանակատեղին անձնատուր ըլլան: Զինւորական պատիւներով պիտի ընդունինք զանոնք, անոնց կենաց եւ պատւոյն ապահովութեան համար ամէն երաշխաւորութիւններ կուտանք, ամէն յարգանք պիտի վայելեն մեր քով, պատիւներով պիտի ղրկենք զանոնք Աղէքսանդրէթ, օտար շոգենաւի վրայ պիտի դնենք զիրենք, եւ կառավարութեան ծախքով արտասահման ղրկենք:

«Եթէ վստահութիւն չեն ըներ, մասնաւոր օտար շոգենաւ մը բերել կուտանք ձեր ծովեզերքը, թո՛ղ իրենց զէնքերովը երթան հոն մտնեն, առանց մեր միջամտութեանը:

«Հակառակ պարագային, եթէ այս ամենուն ընդդիմանան, ու յամառին այն ատեն մեր բանակը պիտի յառաջանայ թողլով թափուած արեան պատասխանատուութիւնը ձեր եւ անոնց վրայ:»

Այս ազդարարութեան մէջ երկու կէտ կար նկատողութեան արժանի, հոս յեղափոխականները օտարականներ կ'անուանուէին, հակառակ որ ամէն տեղ խռովարարներ կը յորջորջէին զանոնք, երկրորդ յեղափոխականաց ամէն ապահովութիւն եւ երաշխաւորութիւն կը խոստացուէր, եւ ժողովուրդին միայն պատասխանատուութենէն լայն բաժին կը հանուէր:

Յեղափոխական ժողովը գումարուեցաւ եւ կարճ խորհրդակցութենէ մը յետոյ միաձայնութեամբ մերժուեցաւ այս փառաւոր անձնատուութիւնը թէ պաշտօնական փախուստը, որ ստորնութիւն մը պիտի ըլլար այս վտանգի պահուն:

Իսկ ժողովուրդը սարսափած ու շուարած մօտեցող վտանգէն, ուշադրութիւն չէր դարձնէր ազդարարութեան իմաստին, անոր ուշադրութիւնը միայն կեղբոնացած էր յեղափոխանաց եղած զիջողութեան վրայ, կը հպարտանային տեսնել Ֆրանսական նաւու մը մօտենալը Մուսա լեռան ստորոտը (հոն ուր 20 տարի ետք այսպիսի նաւ մը պիտի

ժօտենար զիրենք առնելու) ու իրենց առաջնորդները զինւորական հագուստներով ու զէնքերով պիտի երթային ապահով երկիր, և կը կարծէին թերևս թէ այսպիսով վտանգն ալ իրենցմէ կը հեռանայ: Բայց յեղափոխանաց մերժումը կատղեցուցած էր զիրենք: Ժողով գումարեցին կեդրոնական մէկ գիւղին մէջ հինգ գիւղի թաղականներն ու մեծաւորները, թիւով 75 հոգի, հաւաքուեցան եկեղեցի եւ խորհրդակցութիւնը տեւեց երեք օր, թէ՛ ի՞նչ միջոց գործածէին յեղափոխականները պարտադրելու, որ այս երկու ճամբաներուն մէկը ընդունին:

Ոմանք կ'առաջարկէին որ երթան խմբովին բանակատեղին անձնատուրը և թողուն միան յեղափոխականները գիւղերու մէջ, զինւորին դէմ կռուիլու: Այս միջոցը անգործնական էր, ժողովուրդին մեծագոյն մասը յեղափոխականաց հետ պիտի մնար, մանաւանդ երիտասարդութիւնը, որ իրենց ալ զաւակներն էին:

Իսկ մէկ քանի վատեր, որ հնչակեան տիրապետութենէն առաջ թուրք

կառավարութեան արբանեակներն էին եւ գիւղացիներուն տգրուկները, —յեղափոխական կառավարութիւնը հաստատուելէն ի վեր անոնց ազդեցութիւնը ինկած եւ շահերը դադրած էին — սոսկալի առաջարկ մը կը բերէին:

Միջանկեալ ըսենք թէ Սուէտիան 5 տարի տուրքերը մերժած եւ ներքին կառավարութիւն մը հաստատած էր, որ ամէն խնդիր նա կը լուծէր արդարութեամբ, շրջակայ ցեղերը, նոյնիսկ թուրքեր, որ հայոց հետ գործ մը ունենալին, հող կուգային, «Հայոց դատաստանը արդար է» կ'ըսէին:

Հայերը բոլոր հայկ. կառավարութեան հաւատարմութեան երդմընցած էին, ի միջի ալլոց այս մակարոյժները, որ մինչեւ այդ օր հնազանդութիւն ցոյց տուած էին, յանկարծ գոյներնին ցոյց տուին ու սկսան ժողովը համոզել, որ երբ յեղափոխականները ճակատէն կոուրին, իրենք ալ անոնց կոնակէն զարնեն: «Այսպիսով թուրք կառավարութեան հաւատարմութիւն ցոյց տուած կ'ըլ-

լանք ու անոր վրէժխնդրութենէն
կ'ազատինք», կ'ըսէին:

Այս եղբայրասպան դաւաճան
կոիւք սոսկումով մերժուեցաւ:

Գ.

Ահա երեք օր է որ ժողովը կը շարունակուէր առանց ելքի մը լանգելու. ժամանակը կ'անցնէր: Պէտք էր պատասխան տալ հրամանատարին: Պատասխանը չէին գտներ:

Ծայրայեղականներու գաղափարը հետզհետէ կը տարածուէր, ժողովը սկսած էր ատելութեամբ լեցուիլ լեղափոխականներու դէմ, իրենց խորհուրդներուն չէին կանչեր զանոնք, ոչ ալ անոնց խորհուրդ կը հարցնէին. տեսակ մը թշնամութիւն ստեղծուեր էր երկու ժողովներուն միջեւ, որ հետզհետէ կը զարգանար ու հսկայական համեմատութիւններ կ'առնէր:

Վերջապէս զրգռիչները յաղթանակը տարին. ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց անպայման յեղափոխականները յանձնել, հակառակ պարագային, ամենածայրայեղ միջոցներու դիմել, ինչ որ ալ ըլլար անոր հետեւանքը. բայց նախ քան քայլ մը առնելը պէտք էր անոնց ալ իրենց որոշումը ազդարարել:

Յեղափոխականները եկեղեցւոյ մօտ տուն մը նստած էին ու երի-

տասարդական խանդով իրենց մարտական երգերը կ'երգէին, առանց լուրջ ուշադրութիւն դարձնելու ներքին և արտաքին սպառնալիքներուն:

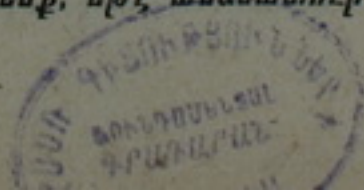
Գրգռիչները իրենց նպատակին հասած էին, կուրացած երկրին ըսպառնացող վտանգէն, իրենց կախելիք շքանշանները կ'երազէին: Անոնք վստահ էին թէ յեղափոխականները պիտի մերժեն անձնատուութիւնը և համոզուած թէ ներքին կռիւը պիտի սկսի, իրենք կ'ուզէին կերպով մը փալիլ թուրք կառավարութեան աչքին: Ուստի անհամբեր եւ առանց սպասելու որ բանակցութիւնները կատարուին, եկան յեղափոխականներուն գտնուած շրջակայ տուները գրաւեցին: Պատնէշներ կը կառուցանէին, տուներու պատերէն պատուհաններ կը ծակէին հրացան արձակելու համար: Յեղափոխականները անտարբերութեամբ կը դիտէին իրենց շուրջը դարձած շարժումները, առանց պաղարիւնութիւննին կորսնցնելու, իրենց միակ մտահոգութիւնն էր ներքին կռիւ չյարուցանել:

Վերջապէս երեւելիներու ժողովը հինգ հոգիէ բաղկացեալ յանձնախումբ մը կազմելով պաշտօն յանձնեց որ երթան յեղափոխականներու յայտնեն իրենց որոշումը: Յանձնախումբը ներկայացաւ յեղափոխականներուն. այս հանդիպումը սիրալիր եւ յուզիչ եղաւ, շատ քաղաքավարի նախաբանով մը խօսքը բացին, հրամանատարին ազդարարութիւնը ներկայացուցին եւ լետոյ ըսին իրենց որոշումը եւ այն պատճառները, որ իրենք կը մղէր այդ ծայրայեղութեան: Խորհուրդ տուին որ յեղափոխականները անպայման յանձնուին, քանի մանաւանդ կառավարութիւնը երաշխաւորութիւն կուտայ անոնց կեանքին եւ պատուոյն ապահովութեանը համար:

Ազդարարութիւնը կարդացուելէն յետոյ յեղափոխականներու կողմէն Պահլաւ խօսք աննելով հարցուց պատգամաւորներուն.

«Այս յայտարարութեան մէջ մեր կեանքին եւ պատուոյն համար կատարեալ ապահովութիւն կը տեսնենք, եթէ անձնատուր ըլլանք. իսկ

29273
49#
A II
33457

ձեզ համար բան մը չենք տեսներ
հոն, բացի պատասխանատուութեան
խոշոր բաժինէն: Դուք ձեր եւ ձեր
զաւակներուն ալ կեանքին եւ պատ-
ւոյն համար երաշխաւորութիւն կը
տեսնէ՞ք հոն:

— Ոչ, պատասխանեցին:

— Ինչո՞ւ ուրեմն, շարունակեց
Պահլաւ, ձեր ալ կեանքին և պատ-
ւոյն համար լոռութիւն կը պահէ հը-
րամանատարը. միթէ՞ դուք նուազ
յանցաւոր չէք կառավարութեան
աչքին քան մենք, եթէ երբէք ա-
պստամբութիւնը յանցանք մը եղած
ըլլայ: Չէ՞ք կարծեր որ թուրքը լե-
տին միտք մը ունեցած է հոն, որուն
մէջը պահուած են ձեզի համար ան-
դարմանելի աղէտներ:

Ընդհանուր լոռութիւն կը տիրէր:

— Ի՞մ ընկերներս, շարունակեց
նա, Ամերիկայի մէջ արդէն իրենց
կեանքին եւ պատւոյն ապահովու-
թիւնը կը վայելէին եւ ամէն մէկը
իրեն հանգիստ կեանքը ունէր: Երբ
տեսան որ դուք վտանգի մէջ էք,
ձգեցին իրենց հանգիստը, իրենց
գործերը եկան ձեր դժբախտութեանց

ու ձեր վտանգին բաժնեկից ըլլալու.
կամ ձեզ ալ պաշտպանելու կամ ձեզ
հետ մեռնելու: Շնորհիւ անոնց կազ-
մակերպութեան ու ձեր կարգապա-
հութեան, երբ անցեալ երկու տարին
Հայաստանը արիւնոյով ներկուեցաւ.
ձեր մէկուն քիթը չ'արիւնեցաւ: Այ-
սօր կառավարութիւնը տեսնելով որ
հոս կազմակերպիչ ոյժ մը կայ, ամէն
ապահովութիւն, նոյն իսկ ամէն պա-
տիւններ կը խոստանայ զայն ձեր
մէջէն վերցնելու. իսկ այնուհետեւ
այնուհետեւ ի՞նչ պիտի ընէ: Եթէ
մեր Եւրոպա անցնելէն յետոյ իմա-
նանք թէ ձեզ ջարդեր ու ձեր գա-
ւակներն ալ զերի տարեր է, ա'լ մեր
մնացած կեանքէն ի՞նչ անուշութիւն
պիտի զգանք:

— Կ'աղաչենք եղբայրներ, աւել-
ցուց բանախօսք յուզուած ձայնով.
զրեցէ՛ք կառավարութեան ու ըսէք
մեր կողմէն, թող այս ժողովուրդին
կեանքին ու պատուին ապահովու-
թիւն տայ, մենք ոչ մէկ պայման
կ'ուզենք. մենք առանց պայմանի
ճերմակ թաշկիինակները վզերնիս կը
փաթթենք ու կ'երթանք բանակա-

տեղին անձնատուր կ'ըլլանք, թող
ճամբուն վրայ առաջին ծառէն մեզ
կախեն, միայն ձեր հազարաւոր ան-
մեղները ապրին: Իսկ եթէ կառավա-
րութիւնը ձեզ ալդ ապահովութիւնը
զլանայ, ալ տարակոյս չի մնար որ
յետին եւ թագուն միտք ունի ձեզի
համար, այն ատեն կ'աղաչենք ու կը
պաղատինք, մեզի ալ այն պատիւը
ըրէք որ ձեր մէջ մնանք, ձեզ հետ
կոուինք, մաքառինք ու ձեզ հետ
մեռնինք. թող մեր ոսկորներն
ու մեր մոխիրը ձեզի երախտապարտ
ըլլան ու ձեզ օրհնեն:

Հազիւ խօսքը վերջացուած էր, այս
հինգ մարդիկը իրարու երեսնայելով
մէկ զսպանակէ մղուածի պէս ոտքի
նետուեցան ու յուզմունքէն մնաք
բարով ըսելն անգամ մոռցան, ելան
դռնէն ու գացին դէպի եկեղեցի, ուր
68 ժողովականներ անհամբեր կը
սպասէին իրենց պատասխանին:

Հինգ պատգամաւորները կը մըտ-
նեն, մէկ կարգի վրայ կը շարուին
ժողովին դիմացը: Ընդհանուր լռու-
թիւն կը տիրէ: Ամէն մարդ շունչը
կտրած կը սպասէ այն պատասխա-

նին, որուն ամէն մէկ բառը կեանքի
եւ մահուան խնդիր մըն էր:

Պատգամաւորները խօսքը կ'ու-
տան ամենէն պերճախօսին, որ իր
լսածները բառ առ բառ կը կրկնէ:

Տասը վարկեան լոռթիւն կը
տիրէր եկեղեցւոյ մէջ, ոչ ոք զիտէր
ինչպէ՞ս մեկնիլ և ի՞նչ պատասխա-
նել այն գերմարդկային անկեղծու-
թեան ու անձնուիրութեան, որ յե-
ղափոխականները մէկ մը եւս ցոյց
կուտային, աղաչելով որ վտանգէն
չ'հեռացնեն զիրենք եւ թողուն որ
հետերնին միասին մեռնին:

Լոռթիւնը կը խզէ ծերունի մը.
Ազգապեան հայրիկ, որ ոտքի ելած
եւ հեծկլտալով կը գոչէ.

— Եղբայրնե՛ր, ասոնք մարդիկ
չեն, ալ առաքեալներ, ասոնք մար-
գարէներ են, մենք վատ ենք, վատ,
որ զանոնք չ'հասկցանք, անոնց չը
հետեւեցանք եւ դարձանք թշնամու-
թիւն յայտարարեցինք անոնց դէմ,
որոնք խնդրանքով կ'ուզեն մեզի հետ
եւ մեզի համար մեռնիլ:

Թխոր մը սկսաւ եկեղեցիին մէջ,
ամէն մարդ ոտքի վրայ ելած կ'ա-

ղաղակէր. «Պէտք է երթանք ներդուլթիւն խնդրենք անոնցմէ»: Շատեր արտասուլից աչքով կ'աղաղակէին. «Պէտք է մենք ալ իրենց համար մեռնինք, ինչպէս որ իրենք մեզի համար կ'ուզեն մեռնիլ:»

Չեռնբարձ քուէարկութեամբ եւ ընդհանուր աղաղակներու մէջ որոշւեցաւ որ կամ ամէնքն ալ միասին կ'ազատին, կամ ամէնքն ալ միասին կը մեռնին:

Եւ պատասխանը գրուեցաւ հրամանատարին սա իմաստով. «կամ ամենուս անձին եւ պատուոյն համար երաշխաւորութիւն կուտաս, կամ ամէնքս միասին կը մեռնինք». 67 կնիք եւ ստորագրութիւն ծածկեցին այս նամակը, որ ղրկուեցաւ բանակատեղին:

Ժողովականները ելան եկեղեցիէն ու համախումբ ուղղուեցան դէպի Հնչակեաններու բնակարանը, որոնք գաւթի մէջ ղիմաւորեցին զանոնք ու գիրկընդխառնուեցան:

Դ.

Վեց հոգի մեկնած էին երեւելի-
ներու ժողովէն չ'ստորագրելու հա-
մար այն նամակը, որ ուղղուեցաւ
հրամանատարին, որով երկիրը ինք
զինքը միացած կը հռչակէր հնչակ-
եաններուն, եթէ ամենուն հաւասար
ապահովութիւնն չտրուէր: Այս վեց
հոգին անհաշտ մնաց մինչեւ վերջ
եւ ամէն վատութիւն չխնայեց ար-
իւնով վերջացնելու այս պատուհա-
սը եւ դժուարացնելու հետզհետէ
յեղափոխականներու գործը:

Մէկ շաբաթ եւս սահեր էր ու
բանակը դեռ չէր յառաջանար, միայն
պաշարումը կը խստացնէին, ամէն
տեղ կէտ կէտ զինւորներ դնելով ու
ճամբաները ամբողջ բռնելով:

Սուէտիոյ գիւղախմբերէն Քէպու-
սիէ ըսուած գիւղը բաժնուած է,
մէջտեղը թուրք գիւղմը կը գտնուէր,
հիմա անյայտացած, որ կը բաժնէր
զայն միւս գիւղերէն: Այս թուրք
գիւղին մէջ վաշտ մը զօրք նստած և
մեկուսացուցած էր Քէպուսիէն միւս
գիւղերէն ու հետզհետէ անոր շուրջը

կը հաւաքուէին զինւորները: Այս գիւղը լըջօրէն վտանգուած էր:

Երբ լուրը հասաւ թէ գիւղին բարձունքները թուրքերը բռնեցին ու յարձակումը օրուան խնդիր է, կարապետ կարիկեան ըսաւ թէ ինք կ'երթաւ այդ գիւղին պաշտպանութիւնը կազմակերպելու:

Երբ ընկերները չափազանց յանդուգն կը գտնէին այդ քայլը, «խաղաղ ժամանակը հասակնիս կը ցուցնէինք այդ ժողովրդին, վտանգի ատեն չենք կրնար զիրենք լքել ու ապահով տեղ ապաստանիլ, պէտք է որ հիմա ես մէջերնին ըլլամ, ինչ որ ալ ըլլայ հետեւանքը», ըսելով իրիկուան մութին մեկնեցաւ դէպի հոն, ուր պարտականութիւնը զինքը կը կանչէր:

Հագիւ հասած էր, իրեն գալուստը լսուեցաւ գիւղին մէջ, գիւղացիք յուսահատ հաւաքուեցան խորհուրդ ընելու: Ան երիտասարդութիւնը կը հաւաքէր կը տանէր խրամատներու մէջ դնելու, երբ վերոյիշեալ մատնիչները մարդ կը զրկէին պաշարող տեղակալին ու կ'առաջնորդէին զին-

ւորները ապահով ճամբաներով գիւղը
մտնելու:

Առաւօտեան դէմ գիւղը զօրանոց
մը դարձած էր, շատ մը տուններ
պարպուած, մէջը զինւորներ լեց-
ւած էին, գիւղացիները յուսալքուած,
ոմանք փախած քարայրներու մէջ
ապաստանած էին, ոմանք իրենք
գիրենք բախտին տուած օրհասա-
կան վայրկեանին կը սպասէին:

Հետեւեալ օրը բանակատեղիէն
զինւորը կը քաշուէր ու շարան
շարան կուգար Բէպուսիէ գիւղին
շուրջը բոլորուելու: Մէկին դէմ տա-
սը եղած էին արդէն ու դեռ կուգա-
յին, զինւորները բարձրագոյն հրա-
մանի մը վրայ ոչ մէկ հալ կը նեղէին,
ընդհակառակը շատ անուշ կը վար-
ւէին հետերնին ու կերած հացերնուն
դրամը կը վճարէին:

Տասը անձնուէր երիտասարդ մը-
նացեր էին կարապետին հետ, որոնք
տունը կ'ամրացնէին, քարեր կը դի-
գէին, պատերէն ծակեր կը բանային
հրացան արձակելու համար, գիւղա-
ցիները կուգային կը խնդրէին որ
լեռան կողմէն փախին. բայց ասոնք
կը յամառէին:

Իրիկուան զէմ արեւմուտքէն փող մը կը հնչէ ու գինւորները չորս կողմէն կը յարձակին եւ տունը կը պաշարեն:

Պաշարող գինւորներուն ամէն մէկը մէյ մէկ գիւղացի հայ կ'առնէ ու իրեն առջեւը կը կանգնեցնէ:

Հրամանատարը գիւղացիներուն մեծաւորները բերել կուտայ ու կը յայտարարէ որ եթէ մէկ գինւոր սպաննուի, ամենն ալ սուրէ կ'անցնէ եւ կը ստիպէ գիւղացիները որ պատգամաւորութիւն մը ղրկեն ու համոզեն զանոնք անձնատուր ըլլալու:

Պատգամաւորներ կ'երթան կուգան, կը փոխուին երեք անգամ, կուլան, կ'աղաչեն կը ցուցնեն տան շուրջը գինւորներու առաջ պատնէշ կանգնած հայերը ու կոչ կ'ընեն որ զոհեն իրենց անձը, այն հաւանականութեամբ որ թերեւս կրնան արիւնահեղութեան առաջքը առնել:

Այս երիտասարդները կը հաւանին անձնատուութեան, տեղակալին առաջքը կ'ելլեն, որ կը գովէ ու կը շնորհաւորէ զիրենք ու զիշերանց Անտիոք կը ղրկէ:

Քէպուսիէն ինկած էր ալ, թուր-

քերը շարդ չէին ըրած, անուշ եւ մեղմ կը վարուէին, միւս գիւղերը բարոյալքուած էին:

Հետեւեալ օրը եւ անոր յաջորդող երեք օրերը հետզհետէ, էզուր, Խրտըրբէկ եւ Եօղունօլուզ գիւղերը անձնատուր եղան, առանց դիմադրութեան եւ առանց արիւնհեղութեան:

Յեղափոխականները քաշուեցան Հաճի-հապլի գիւղը, հազիւ երկու հարիւր երիտասարդներ իրենց ընտանիքներովը հետեւեցան անոնց ու եկան այդ գիւղը բռնեցին, ամրացուցին ու պատրաստուեցան դիմադրութեան:

Երկու զրահաւոր եկան Սուէտիոյ դէմ, որոնք խարխիս չհետեցին. բայց չհեռացան ալ. անկէց օրն ի բուն այդ գիւղերուն երկայնքին գնացին ու դարձան առանց եզերքը մօտենալու, առանց մակոյկ մը նետելու, առանց ոչ ոքի հետ յարարութիւն մը ընելու: Գիշերը լուսարձակներ նետեցին, ցերեկը շարունակեցին եզերքը քերել: Մէկը անզլիական, միւսը Ֆրանսական էր:

Ե.

Երեք օր զրահաւորները շոգիի վրայ կեցած Սուէտիոյ դիմացը կ'երթեւեկէին, առանց իրենց նպատակը յայտնի ընելու, երեք օր բանակը Եօզուէն - Օլուզ նստած էր եւ մէկ ժամուան ճամբայ կը բաժնէր զինք Հ. Հապլի գիւղէն, ուր յեղափոխականները դիրք բռներ էին եւ չէին յարձակիր:

Դրութիւնը յայտնի եղաւ, զրահաւորները պարզ ցոյց կ'ընէին թուրքերու դէմ, կոտորածը արգիլելու համար. եւ արդիւնքը տուած էր. թուրքերը կը տատանուէին յարձակելու, որպէսզի արիւնահեղութիւնը չսկսի, վախնալով օտար միջամտութիւն մը ծագելէն: Վտանգը անցած էր, ժողովուրդին կեանքը փրկուած:

Մնացած էին Հնչակեաններն ու թուրքերը իրարու դէմ, որոնցմէ ոչ մէկը զիջողութիւն կ'ընէր միւսին: Բախումը անխուսափելիօրէն տեղի պիտի ունենար եւ երբ կռիւը սկսէր, կոտորածն ալ կը սկսէր:

Զրահաւորներէն դրական միջամտութիւն մը սպասելու չէր, քանզի

երեք ամիս առաջ, երբ Տէօրթ-Եօլը պաշարուած կռուեցաւ 15 օր, շոգե-նաւերու մէջէն դիտակով կը դիտէին կռուի թատրը, ոչ մէկ միջամտութիւն եղաւ. միեւնոյն հանգամանքը կար հոս:

Հաճի - Հապլի գիւղը պաշարուած էր բառին բուն իմաստովը, զինուորական օղակ մը շրջապատած էր զայն չորս կողմէն, թէ՛ ելքը եւ թէ՛ մուտքը ննհնարին դարձնելով:

Յեղափոխականները տենդագին կ'աշխատէին պատնէշներ կառուցանելու գիւղին եզերքը, բայց չէին գիտեր ալ թէ ինչո՞ւ համար: Բարեխղճութիւնը ունէին դատելու թէ՛ ո՛չ Հայաստանը պիտի կրնային փրկել իրենց մէկ քանի հրացաններով, ոչ ալ ժողովուրդի կեանքը ազատելու խնդիր մնացած էր. բայց գործը հոն հասած էր, ա՛լ ետ չէին կրնար դառնալ դժբախտարար:

Երկու ընկեր պահ մը առանձնացան խուճրէն ու գացին հեռու ժայռի մը վրայ նստած կը դէտէին պատնէշներու աշխատանքը:

— Ի՛նչ կ'ըսես Ռուբէն, հարցուց

Պահլաւ, կը կարծե՞ս որ կրնանք
յաղթել:

— 11 հրացանով գիւղին չորս կող-
մը չի պաշտպանուիր, մնացած որսի
հրացանները միայն ձայն կը հանեն,
ուրիշ բան մը պէտք չէ սպասել
անկէ, պատասխանեց Ռուբէն:

— Ո՛ւր պիտի վերջանայ այս ըն-
թացքը, հարցուց Պահլաւ.

— Կուգան կը մտնեն գիւղը, գէն ի
ձեռին կը կոռւինք, կը մեռնինք, պա-
տասխանեց Ռուբէն:

— Հապա մեր հետեւորդնե՞րը և ա-
նոնց ընտանիքնե՛րը. հապա ամբողջ
գիւղացի՞ք եւ անձնատուր եղած ժո-
ղովո՞ւրդը:

Լռութիւն:

— Չե՞ս կարծեր որ պատճառ կը
դառնանք անոնց ջարդուելուն, հիմա
որ վտանգը անցած կը կարծենք գէթ:

— Դու ի՞նչ ծրագիր ունիս այս
կացութենէն ելնելու, հարցուց Ռու-
բէն:

— Նպատակ չկայ ա՛լ այս կուռյն
մէջ, պատասխանեց Պահլաւ, մի-
միայն արժանապատուութեան հա-
մար կը կոռւինք, իսկ արժանապատ-

ւութիւնը մեռնելէն լետոյ ալ կը շարունակուի. եթէ մեր մահովը աղետարեր պիտի դառնանք երկրին, անպատուութենէ ազատած չենք ըլլար:

— Քաջութիւնը ո՛չ մեռնելուն մէջն է, ոչ ալ յաղթուելուն, շատ անգամ մարդ ինք զինքը յաղթելով աւելի մեծ քաջութիւն գործած կ'ըլլայ. պէտք է յաղթենք այս կացութեան, յաղթենք անոր բերելիք աղետներուն, եթէ կրնանք մեր զգացումները յաղթել:

— Ինչպէ՞ս, ուրեմն.

— Երթանք ժողով գումարենք: Նահանգային վարչութիւնը ժողով գումարեց դոնփակ, որ մինչեւ երեկոյ տեւեց. Պահլաւին լիազօրութիւն տրուեցաւ իր ներկայացուցած ծրագիրը գործադրելու:

Իրիկուան, երբ մութը կոխած էր եւ մարդիկ անճանաչելի դարձեր էին փողոցներու մէջ, Պահլաւ պատնէշները գնաց, մօտեցաւ երիտասարդի մը, որ ամէն ճամբաները գիտէր եւ ըսաւ անոր.

— Սողոմոն, հետեւէ ինձի:

Սողոմոնն զինւորական հնազանդութեամբ հետեւեցաւ իրեն, երբ գիւղէն դուրս ելան,

—Սողոմոնն, ըսաւ Պահլաւ, պէտք է ճամբայ մը գտնես զիս այս պաշարումէն դուրս հանես ու առաջնորդես Զէյթունիէ գիւղը:

Երկու ճամբորդ պարտէզներու մէջ մտան, ծառերու շուքին, պատերու տակէն սահելով հեռացան ու պաշարման շղթան անցան: Մէկ ժամ հեռանալէն լետոյ ճամբանին կ'անցնէր դժբախտաբար բանակատեղիին մօտ 500 մէթր հեռուէն: Պայծառ լուսին մը ելած էր, զինւորներուն ձայնը կը լսուէր, շուները դէպի իրենց կողմը կը հաչէին: Երկու ճամբորդները մէջքերնին ծռած սողալով անցան զինւորներու շրջանակը, առանցնշմարուելու: Մտան Զէյթունիւէ գիւղը, որ թրքախառն յունական զիւղ մըն էր եւ զացին խալացիէն ժէնիէօրի մը տան ետեւը կանգ առին:

Երեք շուներ յարձակեցան վրայնին, որոնց աղմուկը օդը կը թնդահնէր:

— Սողոմոն, ըսաւ Պահլաւ, ես
այս շուները կը զբաղեցնեմ, դուն
շրջան մը ըրէ, գնա՛ Էնժէնիէօրին
դուրը ծեծէ. բայց շուտ ըրէ, որով-
հետեւ այս շուները կրնան դրացի-
ները արթնցնել:

Պահլաւ գետիննստաւ ու շուները
յարձակումը դադրեցուցին, սա շու-
ներու մէկ տկարութիւնն է, որ
նստողին վրայ չեն յարձակիր. ամէն
անգամ որ շուները դառնալկ' ուզէին,
ոտքի կ'ելլար, որպէսզի կրկին վրան
յարձակին ու չդառնան տունը, մին-
չեւ Սողոմոն իր պաշտօնը կատարեց
ու եկաւ ծառան Պահլաւը առաջնոր-
դեց:

Էնժէնիէօրը անկողնոյն մէջնստած
զարհուրանքով տեսաւ ասոր մտնելը
եւ հարցուց թէ ինչպէ՞ս եկաւ եւ
ի՞նչ է նպատակը:

2.

Պահլաւ բացատրեց կացութիւնը, բացատրեց իրենց ուժը, որով անհր- նարին է յաղթանակը, և թէ ո՛րքան աղէտներ պիտի բերէ թուրքերու հետ զինեալ շփում մը:

Բացատրեց թէ զրահաւորներուն ներկայութիւնը ո՛րքան ալ զրական արդիւնք մը չունենան, կարելի է զանոնք օգտագործել քանի թուր- քերն ալ առ այժմ կը վարանին զա- նոնք տեսնելով. կարելի է առիթէն օգտուիլ, այս կացութիւնը փոխել և արիւնայեղութեանց առաջքը առնել.

Ուստի եզրակացուց թէ ինք եւ իր ընկերները որոշած են.

Ա. Անձնատուր ըլլալով վերջ դը- նել այս կացութեան. բայց կ'ուզեն որ, նախ առաջարկը թուրքերու կող- մէն գայ.

Բ. կուզեն եւրոպական միջամը- տութեամբ մը անձնատուր ըլլալ, նոյնիսկ եթէ անպաշտօն ալ եղած ըլլալ այս միջամտութիւնը, գէթ ժո- դովրդեան առջեւ յեղափոխական ար- ժանապատուութիւնը բարձր կը պահուի.

Գ. Զինւորական իշխանութեան կողմէ արժանավայել ընդունելութիւն ըլլայ իրենց.

Դ. Ժողովրդի կեանքին երաշխաւորութիւն տրուի:

— Այս բանակցութիւնները յաջողցնելու պաշտօնը, ըսաւ Պահլաւ Էնժէնիէօրին, քեզի կը յանձնենք, զրէ՛ Անտիօք Ֆրանս. հիւպատոսին եւ անկէ փոխանորդութիւն մը բերել տուր, անձնական ալ եղած ըլլայ հոգ չէ. սկսէ բանակցութեանց եւ մեր կողմէն վստահ եղիր:

Մ. Թօզէլի (այս էր Էնժէնիէօրին անունը) հաստատեց Պահլաւի ըսածները, յայտնեց թէ նախորդ օրը հրամանատարին քովն էր, որ կը կասկածէր նաւերու ներկայութենէն եւ քանիցս իրեն հարցուցած էր թէ ինչո՞ւ եկած են եւ ինքը արդէն մտածեր էր այդ առիթէն օգտուիր. բայց չէր յուսար լեղափոխականները համոզել:

Խոստացաւ անմիջապէս հիւպատոսին զրել, բայց մինչեւ պատասխանը առնելը նա ինքը առաւօտուն կը մեկնի հրամանատարին քով.

բանակցութիւնները պատրաստելու:

Մ. Թօզէլլի բացաւ կարդաց հիւպատոսէն նամակ մը, զոր ալդ օր ստացեր էր եւ որուն մէջ հետեւեալ տողերը կային Պահլաւին համար.

« Գտի՛ր միջոց մը իրեն իմացնելու թէ՛ ամենէն աւելի ինքը վտանգուած է. բերել տուր զինքը քովդ, պահէ զայն տունդ, եւ գիշեր մը լաւ առաջնորդներով ղրկէ զինք քովո, ես տանս մէջ կը պահեմ զայն մինչեւ այս դէպքերը անցնին, յետոյ շոգենաւ մը դնելով կը ղրկեմ զինք Եւրոպա:»

— Գիտես թէ քեզի որքան հոգ կը տանինք, ըսաւ Մ. Թօզէլլի, տանդ պէս հոս հանգիստ կ'ընես, դու հոս մնացիր, վաղը կ'երթամ ես բանակցութիւնները կը կատարեմ, ընկերներդ ալ ապահով Եւրոպա կը ղրկուին, քեզ ալ մենք միջոցը կը գտնենք ղրկելու, ըսաւ:

— Մ, Թօզէլլի, պատասխանեց Պահլաւ, եթէ վստահ լինէի՛ թէ թուրքերը պայմաննին կը յարգեն ու ընկերներս Եւրոպա կը ղրկեն, ես կ'ընդունէի առաջարկդ: Հապա եթէ

Թուրքերը խօսքերնին չլարգեցին
ու ընկերներս կախաղան բարձրացու
ցին, աշխարհ պիտի չբսէ՞ թէ Պահ-
լաւ զանոնք մատնեց ու ինքզինքը
ազատեց:

«Ոչ, պէտք է անոնց հետ երթամ
յանձնուիմ, եթէ անոնք ազատին,
ես ալ կը սիրեմ ապրիլ, իսկ եթէ
անոնք կախաղան բարձրանան, թող
ես ալ, անոնց մէջը ըլլամ, կը մեռ-
նիմ, գէթ խիղճս կը մնայ մաքուր
ու պատիւս անարատ:»

Հրաժեշտ առնելով՝ Պահլաւ ու
առաջնորդը մեկնեցան: Վերադարձին
երկինքը ամպոտած էր ու անձրեւ
կը տեղար, թէեւ ճամբան դժուա-
րացած. բայց վտանգը նուազած էր,
դիւրութեամբ կարողացան պաշար-
ման երկու գիծը անցնիլ ու մտնել
Հաճի Հապի գիւղը: Արշալուսին
իրենց ընկերներուն քովն էին արդէն:

է.

Հետեւեալ օրը կէսօրին երկու պատգամաւորներ կուգային: Պատնէշներու առջեւ կեցուցին զանոնք, մինչեւ Հնչակեան խորհուրդէն հրաման առին ու ներս բերին զիրենք:

Նահանգային վարչութիւնը կանչուեցաւ դռնփակ նիստի, պատգամաւորները թուրք հրամանատարութեան մէկ նամակը ներկայացուցին, որ անոնց տուած լիազօրութիւնը շեշտելէ յետոյ, կը նախագծէր անձնատուութեան պայմանները, որոնց զլիսաւոր կէտերն էին .— Յեղափոխականաց անձին անձեռնմխելութիւն, զինուորական պատիւներով ընդունելութիւն և կառավարութեան ծախքով արտասահման առաքում:

Պատգամաւորներէն մէկը, որ Մ. Թօզէլլին էր, խօսքը առնելով պատմեց թէ ինչպէ՞ս իտալիան ալ, իր մայր հայրենիքը, ալս ձախորդութիւնները կրեց, իսկ 20 տարի լետոյ ուժը գտաւ ու գրաւեց իւր կորուսած հայրենիքը:

« Ալս ձախորդութիւններուն մէջ, աւելցուց Մ. Թօզէլլի, դուք պէտք

է աշխատիք այսօր երկրին ոյժը պահպանել, զայն պէտք չէ փճացընէք, կուգայ ատենը որ այդ ոյժը դարձեալ պէտք պիտի ըլլայ Հայրենիքին փրկութեան համար: »

Յեղափոխականները դիտել տրւին թէ ժողովրդի անձին, պատուոյն և ինչքին անձեռնմխելիութեան համար ոչ մէկ երաշխաւորութիւն տրուած է, ուստի չեն կրնար իրենք այս պայմանները ընդունիլ, մինչեւ այդ հիմնական պայմանը չդրուի:

Պատգամաւորները այդ հակառակարկը տարին ու նոյն օրը վերադարձան, այդ պայմաններն ալ ընդունուած բերելով:

Այն ատեն տխուր տեսարանը ներկայացաւ. այս կտրիճները զէնքերը ուսերնին առած, գացին պատնէշներու ետեւը սպասող իրենց ընկերները հաւաքեցին ու յուզուած ձայնով անոնց յայտարարեցին թէ՛ Հայ ժողովուրդի կենաց ու պատուոյն պահպանումը կը պահանջէ իրենցմէ գերագոյն զոհողութիւն, այն է զենքերնին վար դնել ու յանձնել անձերնին թշնամիին ձեռքը և սպասել ճակատագրին:

Բացատրեցին այն պայմանները, որոնց մէջ կը գտնուին, բացատրեցին իրենց բանակցութեանց արդիւնքը և ըսին թէ՛ ո՛րքան վրտահուլթիւն կուտան այս բանակցութեանց:

Բացատրեցին թէ իրենք ամենէն աւելի վտանգուածներն են, բայց յանձն կ'առնեն իրենց թարմ կեանքերը զոհ տալ, հազարաւորներու արիւնը, երկրին կենսական ոյժը խնայելու համար:

Այն երիտասարդաց բազմութիւնը որ երբէք չէր յուսար ասոնց բերնէն այսպիսի խօսքեր լսել, շանթահարուեցաւ ու պահ մը ապշահար տատանումէ յետոյ, փաթթուեցան իրենց առաջնորդներուն վիզերը ու աղի աղի արտասուքներով՝ համբուրեցին զանոնք, բարի ճանապարհ և բարի ազատում մաղթելով:

Տեսարանը շատ յուզիչ էր, յեղափոխականները մէջերնին առած էին և այս խումբը բարձրաձայն լալով կ'առաջնորդուէր դէպի գիւղը, ուր կէ անմիջապէս իմացան եղելութիւնը և այր, կին, ծերունի ու երե-

խալ վազեցին դէմերնին և եկան
զիրկընդխառնուեցան, համբուրուե-
ցան ու լացին:

Այն հակաիդափոխականները,
այն գրգռիչներն ու թուրքերէն զէնք
պահանջելու կուսակիցները լալով կը
վազէին ու կուգային կը փաթթուէ-
ին անոնց, ներողութիւն կը խնդրէ-
ին և ամէն մաղթանք կ'ընէին:

Յեղափոխականները պատգամա-
ւորներու առաջնորդութեամբ ճամ-
բայ ելան դէպի բանակատեղի, 1500
երկսեռ և ամէն հասակէ բազմու-
թիւնը իրենց կը հետեւէր, քանիցս
ճամբան կանգ առին և խնդրեցին
անոնցմէ որ ա'լ ետ դառնան. ժողո-
վուրդը յամառեցաւ ու հետեւեցաւ
իրենց, մինչեւ զինուորներուն առա-
ջին պահակները երեւցան. ա'լ հոն
կանգ առին ու յուսահատական ար-
ցունքներ թափեցին, ամէն ոք հա-
մողուած էր թէ բաժանումը թերեւս
յաւիտենական է:

Յեղափոխականներու պզտիկ
խումբը, թիւով 14 հոգի, իրենց
առաջնորդներուն հետ առանձին յա-
ռաջացան ու մօտեցան Եօղուն-Օլուք

գիւղը, ուր Սուէտիոյ 40 գիւղերէն հազարաւոր մարդիկ, իսլամ թէ քրիստոնեայ, եկեր էին տեանելու կատարուելիք տրամբ: Ճամբաները, պարտէզները լեցուն էին, ծառերու վրայ տերեւնեու պէս շարուած էին մարդիկ:

Գիւղին մուտքին կը սպասէր վաշտ մը զինուոր, երկու կարգի վրայ կեցած, որուն առաջքը կը զտնուէր ընդհ. հրամանատարը իւր սպաներով:

Իսկապէս ընդունելութիւնը շատ սիրալիր եղաւ, զինուորական պատիւներ շոայլուեցան:

Առաջին հանդիպումին յեղափոխականները բարեւեցին հրամանատարը, որ իրենց ձեռք տուաւ: Զինուորները բարեւ բոնեցին: Յեղափոխականները ուզեցին զէնքերնին յանձնել, բայց հրամանատարը չընդունեց ժողովրդի առաջ զէնքերնին առնել, այլ քովերնին մտաւ և զինուորներու մէջտեղէն յառաջացաւ զէպի բանակավարը:

Երբ բանակատեղին մտան, վաշտ մը զինուոր պատրաստուած բարեւի կեցան, երրորդ անգամ զինուորական բարեւ բոնեցին: Երբ հրամանատարին բնակարանը մտան, յեղափոխականները հոն օշաբակներով

սուրճով ու սիկարէթներով պատ-
ուուեցան. յետոյ սպայ մը մօտեցաւ
ու խնդրեց որ քովի սենեակը մտնեն
ու զէնքերնին դնեն: Անկէ առաջ-
նորդուեցան մասնաւոր պատրաս-
տուած վերնալարկ տուն մը: Երկու
ժամ յետոյ հազարապետ մը մտաւ
քովերնին, հրամանատարին կողմէն
բարի գալուստ մաղթեց և հարցուց
թէ քանի՞ օր հանգիստ ընել կ'ուզեն
մեկնելէ առաջ: Յեղափոխականները
պատասխանելով 5 օր ուզեցին:

Հազարապետը ըսաւ. լա՛ւ, դուք
ազատ պիտի ըլլաք ընդունելու զով
որ կը փափաքիք տեսնել. ձեզի երկու
զինուոր պիտի տրուին իբր պահա-
պան, անոնք ալ աստիճաններուն
վարը պիտի կենան ձեզ չխանգարե-
լու համար:

Եւ այդպէս ալ ըրին, ու երկրին
բոլոր Հայութիւնը եկաւ այցելու-
թիւն տուաւ ու բարի ճանապարհ
մաղթեց իրենց:

Չորրորդ արաւօտուն 14 ձի
թամբուած պատրաստուած էր,
ամէն մէկուն մէկ ձի տրուեցաւ,
և 200 զինուորով ճամբալ ելան
դէպի Անտիոք:

Ը.

Կէս օրէն վերջը քաղաքին ղիմացը կը հասնէին: Հեծեալ սպայ մը ղիմաւորեց զիրենք և խնդրեց որ քիչ մը կենան մինչեւ պատրաստութիւններ տեսնուիլը: Ասոր վրայ փող մը հնչեց և զօրանոցէն զինուորները գալով կամուրջի ճամբուն վրայ շարուեցան երկու կարգի վրայ:

Յեղափոխականներուն ընկերացող զինուորներն ալ զանոնք երկու կարգ շղթայի մէջ առնելով յառաջացան չորս կարգ զինուորներու մէջէն, երկու կողմը տասնեակ հազարաւոր մարդիկ եկած էին ղիտելու: Այն ատեն հասկցուեցաւ թէ ինչո՞ւ համար էր այս նախազգուշութիւնները:

Յեղափոխականները առաջնորդուեցան պալատ, ուր զինուորական եւ քաղաքական տեղակալները կը սպասէին իրենց: Պալատին դուռնէն ընդունուելով կառավարչատուն առաջնորդուեցան:

Այդ օրը բացառիկ կերպով կահաւորուած էր մեծ սրահը, ուր օշարակներ և սիկարէթներ հրամացուեցան ու յետոյ քաղաքական տեղակալը ինքը առաջնորդեց զանոնք պալատան վերնայարկը մասնաւոր պատրաստուած սենեակ մը, և ըսաւ

Թէ հոս իրենց հիւր պիտի մնան քանի մը օր, մինչեւ բարձրագոյն հրամանին համարիլը:

Եւ դարձեալ երկու զինուոր միայն իրենց պահապան տրուեցաւ զրսի դուռը սպասելու համար: Արմօճութիւն տուին, որ ամէն ոք ընդունին և ամէն օր ժամը 4 էն յետոյ իջնեն պալատան պարտէզը պտրտելու:

Մասնաւորապէս Հայ ծառաներ բերուեցան անոնց ծառայելու, և հրաման տրուեցաւ որ հիւրերուն ուզած կերակուրները իրենց տրուի, ծախսը զանձէն ըլլալու պայմանով:

Ամբողջ թուրք մեծաւորները այցելութեան եկան և թրքական ամէն շողոքորթութիւններ շալլեցին իրենց:

« Դուք պատերազմական զերիներ էք », կ'ըսէին, ոմանք ալ « դուք մեր քաղաքին հիւրերն էք, դուք գաղափարի հերոսներ էք, մենք ձեր գաղափարը կ'ընդունինք, միայն դեռ կանուխ է, դեռ ժամանակը չէ եկած », կ'ըսէին:

Երրորդ և չորրորդ օրէն սկսան յոյն և հայ երեւելիներն ալ այցելութեան գալ, և ամենուն թող տրուեցաւ: Յեղափոխականները 17 օր այդ պալատին մէջ պահուեցան և պալատական կեանք վարեցին,

մինչեւ հրաման մը եկաւ զանոնք
Հալէպ փոխադրելու:

Գարձեայ իրենց ձիեր տրուեցան
և 200 զինւորներով ղրկուեցան Հա-
լէպ, ճամբան դեռ միեւնոյն պատիւ-
ները շարունակուեցան, մինչեւ
Հալէպ հասնելնին: այն ատեն ըստ
թրքական սովորութեան, պայմանա-
գրութեան ամէն կէտը ոտնակոխ
եղաւ, և անոնք նկատուեցան իբր
պարզ բանտարկեալներ, ու դատաս-
տանի լանձնուեցան:

Պայմանագիրը որ խնամքով
Ֆրանսական հիւպատոս Մ. Փօթօ-
նի լանձնուած էր, այս վերջնոյն
կողմէ ղրկուած էր Պօլիս, Ֆրանս.
դեսպանատուն, որով Մ. Քամպօ-
նի միջամտութիւնը յառաջ եկաւ և
յեղափոխականները ընդհ. ներուժով
ազատեցան:

Հին յեղափոխականները ոչ ծակ
կը փնտռէին պահուըտելու, ոչ
ճամբայ փախչելու և ոչ ալ անմեղ-
ներու արիւնով կը հերոսանային:

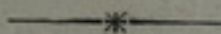
Անոնք շաղուած էին ժողովրդի
հետ, կը գործէին ժողովրդի սիրոյն
ու անո՛ր օգտին, իրենք ընդ առաջ
կ'երթային վտանգին, ժողովուրդը
պահպանելու համար:

Գիտէին կռուիլ երբ օգտակար
կը համարէին, և ժողովրդի կեանքը
խնայել՝ երբ արիւնը պարապ պիտի

հոսէր: Սուէտիոյ յեղափոխականները
չուզեցին հերոսանալ անմեղներու
արիւններով, անոնք իրենց խղճին
գոհունակութիւն տուին, խնայելով
անօգուտ թափուելիք արիւնները,
խնայելով ազգային ոյժը:

ՔՍԱՆ ՏԱՐԻ ՅԵՏՈՅ

Երբ թալէաթներն ու էնվէրները
հայ ցեղին բնաջնջումը ծրագրած
էին և Հալութիւնը կը քշէին անա-
պատներու մէջ սպաննելու, այն
ատեն այդ պահպանուած ուժն ու
յեղափոխական դաստիարակութիւնը
իրարու շաղուած, իրենց պտուղը
տուին:

Սուէտիան ապստամբեցաւ, ՅՅ
օր կոուեցաւ, շարք մը լաղթանակ-
ներ ետեւը թողուց, մինչեւ Ֆրան-
սական մարտանաւերը եկան զիրենք
Փորթ-Սաիտ տարին:

Հոն ինքնակամ դիմեցին Ֆրան-
սայի և ուզեցին պատերազմի մաս-
նակցիլ, պայման դրին, որ կիլիկիա

ղրկուին պատերազմելու, եւ 550
գինուոր տուին այսնպատակով:

Այդ եղաւ հիմնաքարը Արեւելեան
լէգէոնին, որու հետեւանօք գաղա-
փարը ծնաւ այդ լէգէոնին կազմը-
ւելուն և կիլիկիոյ գրաւման, բան
մը, որ մշակուեցաւ և ընդարձակ-
ուեցաւ ու կիլիկիան գրաւուեցաւ:
Շնորհիւ ասոր ունեցանք կիլիկիոյ
վրայ այնքան հիմնական իրաւունք-
ներ և յոյսեր, և հետու չէ այն օրը,
որ ճանչցուած ու իրականացած
պիտի տեսնենք զանոնք և մեր ցե-
ղին բեկորները հոն պիտի հաւաք-
ուին, իրենց բոյնը շինելու և վա-
յելելու ազատութեան և խաղաղ բար-
գաւաճումի բարիքները:

